

Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia

Viipurin menneisyydestä, tuolloin venäläisen kuvernementin osana, kirjoitti ensimmäisenä Frans Petter von Knorring kuvauksessaan *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska gouvernementet* (1833), kuten Rainer Knapas tässä kirjassa olevassa artikkelissaan toteaa.¹ Von Knorring halusi rehabilitoida Vanhan Suomen aikaiset venäläiset olot tilanteessa, jossa niitä oli moitittu. Historiankirjoitusta jatkoi kaupungin ruotsinkielinen säätyläistö, joka vuosisadan edetessä käänsi tuon teoksen asetelmat pääläelleen. Laajaan dokumentointiin pohjautuneessa teoksessaan *Ur Wiborgs historia* (1893–1895) lehtori Gabriel Lagus korosti kaupungin vuosisataisia juuria Ruotsin osana. Vastaavanlaisiin ruotsalaisen kulttuurin saavutuksia tähdentäviin historian rekonstruktioihin liittyivät samoihin aikoihin sekä Jac. Ahrenbergin suunnitelma Viipurin linnan restauroimiseksi että Tyrgils Knutssonin (Torkkeli Knuutinpoika) patsashanke.

Viipurin ruotsalaisen kulttuuriperinnön muistamiseen viittaa myös tämän kokoelman kansikuvaksi valittu Severin Falkmanin (1831–1889) Viipuriin paikantuva maalaus *Karl Knutson Bonde på väg från Viborgs slott till kungavalet i Stockholm 1448* (1886), *Kaarle Knuutinpoika Bonden lähtö Ruotsin kuninkaanvaaliin*, joka liittyy aiheeltaan Kalmarin unionin aikaiseen vallanperimystaisteluun ja ruotsalaiseen separatismiin.² Maalauksen tapahtumat kirjoitti näyttämökuvaelmiksi jo mainittu Gabriel Lagus, joka teki muutenkin huomattavan kulttuurityön kaupunkihistoriallisten aineistojen kokoajana.

Historiallisten romaanien ja näytelmien tapaan historiamaalaukset kytkevät kohteen ajan ja nykyhetken toisiinsa. Falkmanin maalauksen Viipurin linnanherrasta lähtemässä siltaa pitkin länteen voi ajatella korostavan taiteilijan aikalaisten tulkintaa Viipurin Karjalan läntisestä perinnöstä, ajankohtaisesti myös Suomen läntisyydestä ja erityisyydestä Venäjän keisarikunnassa. Se saattoi sisältää myös ajan historiankirjoitukselle ominaisen viitteen Suomen erilliskehityksestä Ruotsin valtakunnassa.

Falkmanin maalauksen ritariloisto peilaa ajan taiteen historismille ominaista romanttista ylenpalttisuutta. Niin kuin Turun linnalle löydettiin loistoaikansa Juhana-herttuan ajasta, sopi Kaarle Knuutinpoika samaan tehtävään Viipurin linnan historiakuvassa.³ Näin maalaus voi kommentoida jopa Sortavalan se-

minaarin perustamisen jälkeen 1880-luvulla voimistunutta Karjala-innostusta: ruotsalaisen keskiaikansa ansiosta vauras Viipurin Karjala erottautui näyttävästi niistä alkuvoimaisiksi, takapajuisiksi ja itäisiksi mielletyistä Karjalan osista, jotka olivat suomalaisuuden uskottuna alkukotina parhaillaan aktiivisen kansansivistystyön, romanttisen innostuksen ja kansatieteellisten retkien kohteena.⁴

Suomen- ja ruotsinkielisten piirien taistelu merkitysten omistamisesta heijastui 1800–1900-lukujen taitteen molemmin puolin monissa kulttuurikysymyksissä. Kiistassa tulevan kaupunginmuseon nimimuodosta päädyttiin latinankieliseen kompromissiin *Museum Wiburgense*. Molemmille ryhmille myös löytyivät omat paikalliset sankarihahmonsa patsaiden aiheeksi: Tyrgils Knutsson oli Ruotsin marski, mutta olihan suomen kirjakielen isä Mikael Agricola ehkä haudattu Viipuriin.⁵ Nämä korkeakulttuurin manifestaatiot sopivat malliesimerkeiksi historiallisten rekonstruktioiden poliittisesta käytöstä: Agricola-kulttia lukuun ottamatta ne heijastivat ruotsinkielisen väestön tietoisuuden vahvistumista suomenkielisen väestön määrän kasvaessa ja kansankielen oikeuksien parantuessa. Niihin yhdistyi myös kasvava halu ottaa etäisyyttä Venäjään.

Kielipolitiikan ja Venäjä-suhteen monimutkaisuutta kuvaa se muutos, joka tapahtui autonomian ajan loppupuolella. Kauden alkupuolella ruotsinkieliset ohjasivat korkeimman virkakunnan jäsenenä suuriruhtinaskunnan kehitystä, ja erityisen aktiivisesti Suomen ruotsinkielinen säätyläistö edisti urapyrkimyksiään Venäjän keisarikunnan upseereina ja virkamiehinä.⁶ Asetelmat käänsi fennomaanien vaikutusvallan lisääntyminen valtiopäivillä ja senaatissa. Myöhemmin muutosta vauhditti vanhasuomalaisten myötäsukainen suhde hallitsijaan, kun Venäjä aloitti vuosisadan lopulla yhdenmukaistamistoimet Suomessa, joka oli siihen asti säilynyt viimeisenä keisarikuntaan integroimattomana rajamaana. Ruotsinkielisestä säätyläistöstä tulikin autonomian loppuvuosina innokkaimpia Suomen erityisaseman puolustajia. Liittolaisinaan heillä olivat nuorsuomalaiset, joita Viipurissa oli runsaasti. Niin ruotsinkielisten kuin suomenkielistenkin tahojen kulttuurityö sai vuosisadan lopulta lähtien syvälle käyvää merkitystä reaktionä venäläistämisyhtymiksiä kohtaan.⁷

Jo 1800-luvun lopulla ruotsinkieliset säätyläispiirit käsittelivät Viipurin venäläistä perintöä lähinnä kielteisessä valossa, ja vuosisadan vaihteessa myös suomenkielinen VSKS keräsi muistitietoa syntyneistä selkkauksista Vanhan Suomen aikaisilla lahjoitusmailla. Aihe kiinnosti Helsingissäkin, jossa yliopistopiirit järjestivät tiedonkeruita ja tutkivat asiaa aktiivisesti. Viimeistään 1800-luvun lopulla Viipurin läänin maanomistusoloihin liittyneistä ongelmista ja jälkijättöiseksi katsotusta yhteiskuntarakenteesta oli muodostunut osa kansallista Karjalan historian kerrontaa – ja sellaiseksi se itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeniksi jäi.⁸

Venäjän ajalta periytyneissä sosiaalisissa oloissa oli joustavatkin puolensa, jotka historiankirjoitus tässä asiayhteydessä usein sivuutti. Vaikka Viipurin lääni haluttiin yhtäältä nähdä sorretun kansan maakunnaksi, etenkin sen pääkaupunki Viipuri on mielletty myös niiden mahdollisuuksien Eldoradoksi, joita Viipurin vilkas kaupan kasvu ja liikenteen kehitys sekä vilkkaat Pietarin yhteydet itäsuomalaisille tarjosivat. Tilaisuuksia sosiaaliseen nousuun syntyi jo 1800-luvun alkupuolella esimerkiksi kaupan palvelukseen työllistyneille kansankielisille maalaisnuorukaisille. Joistakin heistä tuli 1840-luvulta lähtien myös VSKS:n ja kaupungin muiden kulttuurilaitosten rakentajia.⁹

Muuta Suomea varhaisemmin ja tuntuvammin Viipurin lääniin ulottuneet venäläistämisyrittäykset synnyttivät vastakkainasetteluja viipurilaisten viranomaisten ja Pietarin vallanpitäjien kanssa. Yksi vakavimmista oli läänin venäläisen kuvernöörin Nikolai Mjasojedovin murhayritys keväällä 1905. Asukkaita tosin järkytti huomattavasti syvemmin Viipurin hovioikeuden jäsenten vangitseminen vuonna 1912 yhdenvertaisuuslain soveltamiseen kytkeytyneen kiistan takia. Suomalaisia vuonna 1911 tyrmistyttänyt Venäjän hallituksen päätös liittää Kannaksen kaakkoisosia Pietarin piiriin taas jäi lopulta pane-matta toimeen maailmansodan alkamisen takia. Tällaiset uhkat dynamisoivat paikallista kulttuurikeskustelua ja aktivoivat esimerkiksi kauppiaita ja teollisuusmiehiä rahoittamaan kansalaistoimintaa ja maakuntaan keskittyvää valistustoimintaa.¹⁰

Vuosisadan alun asetelmat heijastuivat ajankohtaisesti esimerkiksi kaupungin ensimmäisessä tieteelliseen dokumentointiin perustuneessa historiasarjassa, J. W. Ruuthin kaksiosaisessa teoksessa *Viborgs stads historia*. Siinä venäläisiin suhtauduttiin ajan oloihin nähden korrektisti, mutta Venäjän hallinnon lähdemateriaalia ei käytetty. Jo 1800-luvulla voimistunut puolustuksellinen ajatus Viipurista etuvartiona itää vastaan leimasi erityisesti Suomen itsenäistymisen jälkeisten vuosikymmenien historiakuva.

MUISTAMISEN POLITIIKKAA JA MENNEISYYDENHALLINTAA

Historia oli tullut monille viipurilaisille tärkeäksi jo ennen kuin kaupunki talvi- ja jatkosodan jälkeen luovutettiin Neuvostoliitolle. Menneisyyden kerrostumia oli arkipäivässä tehnyt näkyviksi esimerkiksi kaupungin kiviarkkitehtuuri, joka oli antanut impulsseja jo kaupungin varhaiselle historiankirjoitukselle sekä nyt myös kaunokirjallisuudelle. Pyöreän tornin kunnostus ja avaaminen sekä kaupungin historiallista perintöä vaalineen Torkkelin killan perustaminen (1933) osoittivat, että paikalliset – ainakin koulutettu väestö – näkivät kotikaupunkinsa suuren arvon sen iässä ja perinnön rikkaudessa.

Talvi- ja jatkosodan jälkeen Viipurin asukkaat muistelivat menetettyä kotikaupunkiaan monin muodoin. Viipurin kahden luovutuksen traumaattisuutta kuvastaa se, että tuolloiset asukkaat tunsivat menettäneensä enemmän kuin vain asuntonsa tai sukutalonsa. Muistelmat osoittavat, miten useimmat kokivat kadottaneensa kokonaisen elämänmuodon ja maailman, urbaaneja merkityksiä ja mahdollisuuksia. Niitä kantoivat oman sukupiirin lisäksi kaikki muutkin, jotka kaupungissa elivät – ja olivat eläneet. Siksi tämä kahdesti menetetty – lapsuus ja paikka – tuli niin intensiivisen muistamisen kohteeksi. Viipurille muodostui myyttinen menneisyys.

Tarve muistaa ja säilyttää tietoa menetetyistä kotiseudusta teki sodanjälkeisistä vuosikymmenistä yleistajuisten paikallishistorioiden ja populaarihistorioiden kulta-aikaa, jolle loivat pohjaa myös rintamakokemukset. Suuntauksen tuloksena syntyi lukematon määrä heimo- ja muistojulkaisuja. Joissakin niistä kipeä suhde itänaapuriin heijastui kaukaisemmankin menneisyyden käsittelyyn.¹¹ Myös hajalleen joutunut ja diasporaan karkotettu viipurilaisuus tuotti oman, kipuun perustuvan muistamiskirjallisuuden lajinsa. Kuten Pentti Paavolainen tämän kokoelman kirjallisuusartikkelissaan osoittaa, etenkin säätyläiskerronnan elementeissä korostui edellä mainitun elementin sijaan kosmopoliittisen urbaani ja elävä kaupunkikulttuuri.

Viipurin kaupunkihistoriasta kirjoittivat sodanjälkeisinä vuosikymmeninä lähinnä entiset viipurilaiset. *Viipurin kirja* -muistojulkaisun (1958) nostalgisoivat tulkinnat pohjustivat ja vakiinnuttivat kaupungin historiakuva. Teoksen esipuheessa viimeinen suomalainen kaupunginjohtaja Arno Tuurna korosti nelikielisen kaupungin sallivaa rinnakkaiseloa, josta oli jo aikanaan varsin niukkojen lähteiden pohjalta kirjoittanut J. W. Ruuth.

Kirjoittajan omakohtainen suhde menetettyyn kotikaupunkiin loi jatkosodan jälkeisinä vuosikymmeninä myös ammattimaisesti harjoitettuun historian tutkimukseen tendenssin, joissa Viipurin erityisyys lähtökohtaisesti korostui.¹² Suuntauksen voi toisaalta nähdä reaktionä siihen, että luovutetut alueet alkoivat vähitellen kadota monista yleissuomalaisen menneisyyden tarkasteluista. Sitäkin painokkaammin kaupunkia kohotettiin entisten viipurilaisten kirjoittamissa historioissa kulttuuriseksi lipunkantajaksi: joko edelläkävijäksi tai muilla tavoin myönteisesti poikenneeksi osaksi Suomea. Tämä esimerkiksi tuotteliaan Jouko Teperin tutkimuksissa toistunut käsitys saattoi joillakin elämänaloilla¹³ olla hyvinkin oikeutettu, mutta jatkossa on vielä kysyttävä ja varmistettava dokumentoiduin ja objektiivisin kriteerein, missä suhteessa Viipuri todella poikkesi muista vastaavankokoisista Itämeren rannikon kaupungeista. Vastaavasti: millä alueilla Viipurin kehitys myötäili Helsinkiä ja Turkuja, joiden sijainti, koko kielisuhteet ja kaupunkilaiskulttuuri ovat mielekkäästi vertailtavissa Viipurin

kanssa? Miten Viipurin kulttuuri toisaalta suhteutui Vanhan Suomen / Viipurin läänin pienempien kaupunkien, Lappeenrannan, Sortavalan, Haminan ja Käkisalmen kulttuuriin?

Monilla muilla aloilla lähimmät vertailukohdat Viipurille voivat löytyä kansallisia kokonaisuuksia laajemmasta tarkastelusta. Varsinkin Rainer Knapas ja Charlotta Wolff korostavat artikkeleissaan, että katse tulisi 1700-luvun ja 1800-luvun säätyläiskulttuuria tutkittaessa suunnata laajasti Itämeren piiriin ja erityisesti saman kokoluokan pohjoissaksalaisiin kaupunkeihin. Niihin Viipuria rinnastettiin jo 1840-luvulla.¹⁴

Muistamisen kokonaisuudessa jotkin sävyt hämärtyivät ja toiset kirkastuivat ylenpalttisesti. Itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen lähihistorian kielikiistat ja perustuslaillisuutta koskevat puoluekiistat oli hyvä unohtaa. Vastaavasti Viipuriakin koskenut punaisten ja valkoisten draama liukeni talvisodan jälkeen jo siihen, että kaupungin menetys oli yhteinen. Menneisyydenhallinnan kipupisteitä heijastellee se, että Viipurin työväenkulttuuri on jäänyt sinivalkoisen isänmaa-kertomuksen katveeseen. Sama koskee Viipurin venäläisyyttä, jota on vaalittu yksityisperheissä, mutta integroitu suomalaiseen Viipuri-tutkimukseen vasta 2000-luvulla. Parhaillaan Viipurin kaupunkitilan venäläisiä(kin) merkityskerrostumia purkaa Kimmo Katajalan akatemiahanke *Kaupunkitilan merkitykset ennen ja nyt. Kulttuurien välinen tutkimushanke Viipurin kaupungista 1500-luvulta 2000-luvulle*.

Erytyisesti Urho Kekkosen presidenttikaudella (1956–1981) legitiimein tapa muistella ja kirjoittaa Viipurista oli se, jossa korostettiin kaupungin monikulttuurisuutta. Se oli Neuvostoliitonkin näkökulmasta varsinkin 1970-luvun virallisten ”ystävyytsuosisien” ilmapiiriin erinomaisesti sopivaa retoriikkaa, jossa korostui rinnakkaiselo myös venäläisten kanssa. Poliittinen korrektius, vaikeimpien aiheiden ja aikakausien sivuuttaminen ja eräänlainen uusobjektiivisuus oli leimallista muullekin Karjalaa käsitelleelle akateemiselle historian-tutkimukselle, vaikka eivät tulkinnat aivan yksinäisiä olleetkaan.¹⁵

Arkisen muistamisen ja virallisen ulkopoliitiikan kaksoisstandardit eivät edistäneet kansallisten menetysten työstämistä. Ne eivät myöskään luoneet aitoja edellytyksiä näkökulmien avartamiseen oman viiteryhmän ulkopuolelle. Suvaitsevaa kosmopolitismia, josta oli tullut keskeinen osa maailmansodan jälkeistä Viipuri-mytologiaa, alettiin kyseenalaistaa tai tarkentaa tutkimuksissa vasta 2000-luvulla.¹⁶

Diasporaan liittyy aina myytti luvutusta maasta, ja voidaan ajatella, että unelma Viipurin palauttamisesta Suomelle on osa tätä olotilaa, jota myös karjalaisjärjestöjen intensiivinen ja osin rituaalinen toiminta on pitänyt yllä. Kulussien takana Kekkonenkin esitti neuvostojohdolle Viipurin palauttamista, vaikka

samaan aikaan käski karjalaisjärjestöjä luopumaan tällaisista haaveista.¹⁷ Nytemmin Viipuri on symbolisessa mielessä palautettu suomalaisten haltuun esimerkiksi rakentamalla kaupunki kollektiivisesti uudelleen Lappeenrannan museon pienoismalliksi ja sen virtuaaliseksi versioksi Tampereen ammattikorkeakoulun palvelimelle.

Populaarihistoriassa kansalliselle kerronnalle on oikeutettua kysyä niin kauan kuin siirtokarjalaisten jälkipolvilla – tai Karjalaa puolustaneiden veteraanien perillisillä – on tarvetta ymmärtää ja työstää omia ja sukunsa kokemuksia. Se tekee ymmärrettäväksi myös sen, että sotien välisen ajan kiivain retoriikkakin palasi satunnaisesti joihinkin Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisten vuosien matkaoppaisiin ja pamfletteihin.¹⁸ Vielä enemmän menneisyyden jäsentämisen tarvetta heijastelee 1990-luvulta kukoistanut kotiseutuharrastus ja uudelleen virinnyt Karjalaa koskevan muistitiedon tutkimus, joiden näkökulmia Outi Fingerroos on nimittänyt uskarelianistiseksi.¹⁹

VIIPURI-HISTORIOGRAFIA KARJALAN HISTORIANKIRJOITUKSEN JALANJÄLJISSÄ

Uskarelianistiseksi oli toisaalta nimetty myös jo 1960-luvun lopulla alkanut Karjalan tutkimuksen nousu ja paradigmanmuutos, jonka muun muassa kulttuurikontakteja itään tutkinut Heikki Kirkinen ja taiteellisen, sivistyksellisen ja poliittisen karelianismin juuria jäljittänyt Hannes Sihvo toteuttivat Joensuun korkeakoulun (nykyinen Itä-Suomen yliopisto) piirissä. Kimmo Katajalan (2013) mukaan Kirkisen ajattelussa oli käännteentekevää etuvartioajattelusta luopuminen: Karjalaa eivät enää määritelleet sitä halkoneet kiistanalaiset rajat, vaan se voitiin nähdä identiteetiltään ja kulttuuriltaan idän ja lännen väliin sijoittuvaksi omaleimaiseksi alueeksi. Näkökulman muutoksen oli tehnyt mahdolliseksi sisäpoliittinen muutos ja Neuvostoliittoa koskeneiden vastakkainasettelujen lieveneminen; myös niin kutsuttujen sortokausien sekä toisen maailmansodan traumojen työstämisessä oli päästy sukupolven verran eteenpäin.²⁰ Kirkisen perintöä yljäräisen Karjalan tutkijoina ovat Joensuussa jatkaneet esimerkiksi historioitsijat Jukka Korpela, Kimmo Katajala ja Maria Lähteenmäki.

Katseet kääntyivät Viipurin ja muunkin Karjalan historian tutkimuksessa entisten rajojen yli Itämeren piiriin laajemminkin viimeistään 1990-luvulla. Kyse ei ollut pelkästään tutkimusmahdollisuuksien helpottumisesta rajojen avauduttua Neuvostoliiton romahtamisen ja Euroopan integraation seurauksena, vaan myös historian tutkimuksen paradigmoja uudistaneesta transnationaalista käännteestä.²¹ Sen myötä Viipurin ja muun Karjalan menneisyyden tutkimisen lähtökohtia alkoi yleisesti määritellä se, ettei varhaisempia

aikakausia pitänyt tarkastella myöhäsyntyisemmän kansallisvaltiokehityksen arvostuksista käsin. Helsingin yliopistossa näkökulmia avarsivat kansallisten rajojen yli erityisesti Vanhan Suomen historiaa tutkineet Jyrki Paaskoski, Yrjö Kaukiainen ja Rainer Knapas. Tarkastellessaan Suomea Venäjän keisarikunnan osana myös Matti Klinge on luonut pohjaa suomalaiskansallista laajemmalle ajattelutavalle. Hän on 1960-luvulta lähtien sivunnut toistuvasti omaleimaista ilmapiiriä, jonka Viipurissa loi kosmopolitismien, keisarilojaliteetin ja poliittisen radikalismien sekoittuminen.²²

Hannes Sihvon aloitteesta Karjalan politisoitunutta menneisyyskuvaa alettiin purkaa ja jäsentää uudelleen vuosina 2004–2014 ilmestyneessä sarjassa *Viipurin läänin historia I–VI*, jossa pyrittiin luomaan kansalliset tulkinnat ylittävä kokonaisnäkemys alueen menneisyydestä. Sen osana arvioitiin uudelleen myös Viipurin historiaa. Teossarjan merkitystä Viipurin kaupunginkin historiankirjoitukselle osoittaa se, että sen valmistamiseen osallistui seitsemän käsillä olevan toimitteen kirjoittajaa.

Karjalan ja koko läntisen kulttuuripiirin puolustuksen symbolina Viipuria on lähestynyt sotahistoria, jonka asetelmiin kuuluu jo teknisiltä lähtökohdiltaan myönteillä kulloisiakin kansallisia rajoja ja tarkastella sodankäynnin edellytyksiä niistä käsin. Sitä on harjoittanut ammattilaisten ohella laaja harrastajien piiri ja kiinnostus on vähintään yhtä intohimoista Venäjän puolella.

Siinä missä suomalainen näkökulma pitkään tähdensi omaansa, venäläinen historiankirjoitus korosti venäläisnäkökulmaa. Siihen Neuvostoliiton aika antoi vielä erityiset painotuksensa. Molempien kansallisten tulkintojen yksipuolisuus on monina historian jaksoina heijastunut aihevalintoihin, kysymyksenasetteluihin ja historian tulkintoihin, kuten erityisesti Rainer Knapas ja Yury Shikalov artikkeleissaan osoittavat. Venäläiselle historiakuvulle olivat jo 1900-luvun alussa tärkeitä Pietari Suuren muistot. Viipurin valloituksen 200-vuotisjuhla vuoden 1910 kesäkuussa muiden venäläistoimien varjostaessa kaupungin tulevaisuutta herätti kaupungin muissa kieliryhmissä harmia. Venäjän nykyisten valtiomiesten tapa muistaa ja juhlistaa tapahtunutta 100 vuotta myöhemmin taas herätti 2010-luvun asukkaiden parissa lähinnä ihmettelyä. Venäläisten asukkaiden kiinnostus kotikaupunkinsa historiaa kohtaan on alkanut 2000-luvulla kasvaa ja samalla sen kerroksellisuus on hyväksytty. Suosituksi tullutta kotiseutuhistorian harrastamista heijastelevat dokumentaariset artikkelikokoelmat *Stranicy vyborgskoj istorii I–II* (Sivuja Viipurin historiasta I–II).²³ Kiinnostusta suomenkielisen aineiston käyttöön osoittaa esimerkiksi Julia Moshnikin väitöskirja (2008), joka käsittelee Viipurin väestön sosiaalista rakennetta Suomen itsenäisyyden aikana.

MUUTTUVIEN TULKINTOJEN VIIPURI

Toimite 18, Muuttuvien tulkintojen Viipuri, luo katsauksen Viipurin historian tutkimuksen nykytilanteeseen. Tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi kirjallinen kulttuuri, säätyjen elämäntapa ja seurustelun muodot samoin kuin historiakäsitykset ja muut itseymmärryksen keinot. Toisena painopisteenä on 1800-luvun kaupunkikulttuurille eli urbaanille elämäntavalle ominainen organisaatioiden ja kulttuuri-instituutioiden vahvistuminen.²⁴

Kokoelma jakautuu neljään päälukuun, joista ensimmäisessä käsitellään talouselämän ja kulttuurin suhteita. ”Kansainvälinen kauppakaupunki” -luvun artikkeleissa Viipuria asemoidaan yhdeksi Ruotsin ja laajemmin Itämeren kosmopoliittisen kulttuuripiirin satamista. Käsitteeltään ajallisesti varhaisin on Petri Karosen artikkeli, jonka lähtökohtana on aineellisen kulttuurin ensisijaisuus henkisen kulttuurin taustatekijänä ja edellytysten luoja. Viipuria tarkastellaan suhteessa Ruotsin valtakunnan muihin kaupunkeihin erityisesti raja-, linnoitus- ja kauppakaupunkina. Historian uudelleentulkintoja mahdollistaa tili- ja tuomioaineistojen sekä erilaisten tietokantojen tarjoamien tietojen yhdistäminen aiemmin avaamattomista näkökulmista.

Porvariston suosimaan seuralliseen korkeakulttuuriin ja kulttuurilaitosten muodostumiseen kohdistavat tarkastelunsa Charlotta Wolff, joka selvittää liike- ja kulttuurielämän yhteyksiä muun muassa taiteen tukemisen kannalta, sekä Pentti Paavolainen, joka käsittelee artikkelissaan teatterin ja oopperan kielisuhteita. Viipurissa kasaantui 1800-luvulla runsaasti pääomia, ja taloudellisen vaurastumisen myötävirrassa taas kasvoi innostus korkeakulttuuriin. Sosiaalinen nousu tuotti Viipurissa vaurautta ja mesenaatteja niin kuvataiteelle kuin myöhemmin teatterille.

Wolff kuvaa sosiaalista itseymmärrystä muokanneen kulttuurin harrastamisen luonnolliseksi osaksi säätyläisten yhteiskunnallista elämää. Sama koskee säätyläistön vilkasta musiikkiharrastusta ja vahvan musiikkia harrastavan yleisön syntyä, joista Paavolainen kirjoittaa. Teatterihistoriallisessa tarkastelussa huomioidaan myös työväenkulttuurin synty. Sille loi edellytykset 1800-luvun puolivälissä alkanut suomenkielisen väestön vauhdikas kasvu, joka liittyi muun ohella uudenaikaisten liikennemuotojen voimistamaan työvoiman kysyntään. Kulttuurielämää tämä väestödynamiikka edisti esimerkiksi teatterin katsojapotentiaalin kasvuna: suomenkieliselle ammattiteatterille kasvoi muita kaupunkeja varhaisemmin vakituinen ja laaja yleisö. Helsingin ja Turun tavoin myös Viipurin työväestön erilliset kaupunginosat aktivoituivat ja loivat alueellisia osakulttuureja.

Kielisuhteet, ruotsin- ja saksankielinen kulttuuri ja suomenkielisen kulttuurin vahvistuminen ovat 1800-luvun Viipurin kulttuurihistorian tutkituimpia

teemoja. Toinen pääluke ”Suomalaisen kirjallisuuden kaupunki” omistetaan kin uusista näkökulmista ensisijaisesti kansankielisen kirjallisen kulttuurin syntymiselle ja leviämislle. Sen artikkelit luovat katsauksia tieto- ja kaunokirjallisuuteen, sanomalehdistön toimintaan ja painotuotteita kansan saataville tuoneeseen kirjastolaitokseen. Pentti Paavolaisen artikkeli luo kokonaisvaltaisen katsauksen Viipurin kirjallisuushistoriaan erilaisten ja erikielisten tekstilajien kehityksen näkökulmasta. Artikkelin aikajänne ulottuu 1800-luvun alun Viipurin romantiikan saksankielisestä Suomi-runoudesta jatkosodan jälkeiseen ruotsin- ja suomenkieliseen nostalgiaan. Anu Koskivirta taas kohdistaa artikkelissaan valokeilan viipurilaiseen seuratoiminnan käynnistäjään K. H. J. Ignatiukseen, joka jäi valistuskirjailijana Jaakko Juteinin ja Pietari Hanikaisen varjoon. Kuljettamalla tarinan johtolankana seuran perustajahahmon henkilöhistoriaa Koskivirta haastaa aiempia tulkintoja VSKS:n perustamisen motiiveista ja seuran toiminnan alkuajan muodoista. Olli Matikaisen artikkeli puolestaan tarkastelee VSKS:n julkaisemaa *Otava*-lehteä kansalaisjulkisuuden varhaisena edustajana ja arvioi sen radikalismia aikansa liberaalin lehdistön kentässä. Porvarillinen julkisuus on myös Ilkka Mäkisen avainkäsitteitä, kun hän täydentää aiempaa kuvaa VSKS:n edistämästä kansankirjastotoiminnasta sijoittamalla sen yleiseen kirjastohistorialliseen kontekstiin.

Viipurista käydyt sodat merkitsivät 1710-luvun taitteessa ja 1940-luvun alkupuolella paitsi valtiollisia muutoksia, myös suurta kulttuurihistoriallista käännekohtaa. Eri sotia Venäjän kanssa onkin käsitelty seikkaperäisesti niin yleistajuisessa kuin akateemisessakin tutkimuksessa. Menneisyystulkintojen vaihtuvuutta ja moninaisuutta selittää Viipurin rajakaupunkiluonne. Vaikka kaupunki ei pitkän historiansa aikana aina varsinaisesti sijainnut lähellä valtiorajaa,²⁵ sen tekevät rajakaupungiksi valtiollisten vallanpitäjien toistuva vaihtuminen (1710, osin 1812, 1917, 1940/44) ja kaupungin asema vertauskuvallisena kulttuurien tai sivilisaatioiden risteysasemana, kiistakenttänä tai suojamuurina – siitä luodut mielikuvat milloin lännen ja milloin idän etuvartiona.

Luvussa ”Viipuri ja sen sodat” Teemu Keskisarja luo Ernst Löfströmin muistelmia ja päiväkirjoja lähilukemalla eläytyvän tulkinnan kevään 1918 valkoisen sodanjohdon henkilösuhteista ja Viipurin valloittajasta, jota katkeroitti jääminen C. G. E. Mannerheimin ja Aarne Sihvon varjoon. Artikkelii valottaa samalla vielä yhden Viipurin historialle tärkeän unohdetun merkkihenkilön vaiheita. Tarkastelemalla Mannerheimin ja Löfströmin välien kehitystä Keskisarja yhdistää upseerien keskinäisten suhteiden tarkastelulle ominaiset sääty-, kulttuuri- ja sotahistorian näkökulmat mikrohistorialliseen merkitysten tasoon.

Samassa luvussa Martti Turtola purkaa katsauksessaan Viipurin linnan vuosisataista merkitystä lännen etuvartiona itää vastaan. 1800-luvun lopulla lin-

nasta muodostui Viipurin ruotsalaisen ajan (1323–1710) ja itsenäisyyden aikana suomalaisen puolustuksen symboli, ja kolmesti läntinen osapuoli on historian saatossa joutunut luovuttamaan sen itänaapurille. Turtola ottaa kantaa myös kontrafaktuaalisiin tulkintoihin, joita on tehty vuoden 1710 valloituksesta siinä kuin jatkosodan viimeisistä vaiheistakin.

Historiantulkinnat kiinnittyvät aina kirjoitusajankohtaansa. Yksi artikkelien kantavista teemoista koskee historiakulttuureja: historiankirjoituksen ja kirjallisuuden luoman Viipuri-kuvan muutosta vuosisatojen aikana. Omassa pääluvussaan ”Viipuri ja muuttuvat historiantulkinnat” teemaa tarkastelevat Rainer Knapas ja Yury Shikalov. Knapaksen artikkelin näkökulma on Viipurin Vanhan Suomen ajan kulttuurihistorian tulkinnoissa 1800-luvun alkupuolelta tähän päivään. Hän yhdistää venäläisen, saksankielisen, ruotsinkielisen ja suomenkielisen maailman tulkinnat aikakauden historiakulttuureista ja osoittaa, mitä moninäkökulmaisuus voi nykytutkimuksessa tarkoittaa.

Shikalov taas havainnollistaa artikkelissaan, kuinka valtion toimielimet säätelivät Neuvostoliiton aikana kaupungin historiallista narratiivia ja määrittivät yleisen viitekehyksen, johon Viipurin historia tuli muokata ja istuttaa. Artikkelissa kuvataan osuvia ja paradoksaalisia yksityiskohtia siitä, kuinka Viipurin ominaispiirteet olivat pulmallisia selitettäviä neuvostokansalaiselle. Neuvostojasta poikkeavaa uudempaa historiakuvaa leimaa venäläiskansallinen näkökulma ja populaari historiakulttuuri, josta on tullut myös nykyvenäläinen matkailuelinkeino.

Viipuria käsittelevä historiankirjoitus on yksi osoitus menneisyyteen kohdistuvan mielenkiinnon poliittisuudesta. Suomalaisen historiografian käännteet ovat kaupungin osalta myötäilleet suhteita Venäjään, mutta kehittyneet metodeiltaan myös laajemman historiantutkimuksen virrassa. Mikäli Viipuria käsittelevä historiankirjoitus pysyy jatkossakin virallisen Suomen ja suomalaisten Venäjä-suhteen peilinä ja ilmapuntarina, jää nähtäväksi, kuinka maailmanpoliittisen tilanteen muutokset vaikuttavat tutkimuksen näkökulmiin myös tulevaisuudessa.²⁶

- 1 Suomen *Historiallisen bibliografian* mukaan varhaisimmat Viipurin historiaa käsittelevät tekstit ajoittuvat 1860-luvulle. Knorringin katsaus käsittelee Viipurinkin historiaa osana venäläisen kuvernementin historiaa. Vallinkoski & Schauman 1961.
- 2 Ahrenberg 1907; Suvanto 2007.
- 3 Falkmanin tarkoista historiarekonstruktioista maalausta varten: Ahrenberg 1907.
- 4 Vrt. Koskivirta 2014a.
- 5 Kähäri 1981.
- 6 Esim. Engman 2009.
- 7 Leino-Kaukiainen 2014a.
- 8 Esim. Palmén 1895; Danielson-Kalmari 1911.
- 9 Koskivirta 2014b.
- 10 Esim. Leino-Kaukiainen 2014b; Koskivirta 2014a.
- 11 Katajala 2013, 45–48.
- 12 Esim. Teperi 1965, 1967.
- 13 Näin esimerkiksi 1800-luvun alun aate- ja sivistyselämässä, suomenkielisessä kulttuuriyössä ja teatterissa.
- 14 Teperi 1965, 26–27, 35, 66, 79.
- 15 Katajala 2013. Vrt. toisaalta esim. Neuvostoliiton historiapolitiikkaa kriittisesti tarkasteleva Jussila, joka aloittaa neuvostonäkemyksestä Viipurista vanhana venäläisenä kaupunkina: Jussila 1983.
- 16 Esim. Tandefelt 2002a; Lähteenmäki 2013; Einonen 2013a.
- 17 Nevalainen 2010.
- 18 Katajala 2013.
- 19 Fingerroos 2010.
- 20 Katajala 2013, 52.
- 21 Esim. Katajala 2013, 60–61.
- 22 Esim. Klinge 1975; Paaskoski 1997; Paaskoski 2010; Kaukiainen 2013; Kaukiainen 2014b; Knapas 2003; Knapas 2015; Katajala 2010.
- 23 *Abdullina 2000; Abdulinna 2004.*
- 24 Organisaatiolla viitataan VSKS:aan, instituutioilla esimerkiksi teatteriin, oopperaan ja kirjastoihin.
- 25 Pelkästään rajan etäisyydellä mitaten Viipuri ei aina ollut rajakaupunki, sillä valtioraja sijaitsi siitä varsin etäällä Ruotsin suurvalta-ajalla (1617–n. 1709), autonomian ajalla (1812–1917) ja suomalaisaikana (1917–1940). Aidommin rajakaupungin asemassa Viipuri on ollut sijaitessaan noin 40 kilometrin päässä Ruotsin rajasta 1700-luvun alkuvuosikymmeninä ja Suomen rajasta talvi- ja jatkosodan rauhan- teoista lähtien.
- 26 Koskivirran osuus tekstistä on tehty Koneen Säätiön vuonna 2013 myöntämällä apurahalla K. H. J. Ignatiusta koskevaa henkilöhistoriallista tutkimusta varten, joka yhtenä elementtinään purkaa Viipurin historiografiaa.